

НЕРАВНОВЛАСТИЕ И РАВНОВЛАСТИЕ

„Единствено главата има задачата да размишлява и решава, а всички функции на останалите крайници се свеждат само до изпълнение на заповедите, които са им дадени.“

Луи XIV

В управленската литература е описан един интересен, но малко известен случай. Немска фирма купува френска печатница и поставя начело немски управител. Той се опитва да въведе нов начин на управление: свиква редовно подчинените си и ги пита какво мислят, че трябва да се направи по един или друг въпрос. Скоро някои от най-добрите служители започват да напускат фирмата, като се извиняват със семейни причини. Немецът не се досеща, че истината е друга. Научава я, и то по обиколен начин, когато вече е назрял взрив. За негово огромно учудване французите във фирмата са много недоволни. Те са свикнали да им се заповядва какво да правят, а те да изпълняват. Разговорите на тема „как да постъпим“ ги дразнят. Как да постъпим, решават началниците. За това им се плаща. Когато пък човек е недоволен от нещо, той – както в родовите култури – не го казва пряко на началника. С началник не се спори. На началник не се възразява.

В средновековната исландска литература от XII–XIV век има много истории, които описват взаимоотношения между високопоставени особи и обикновени хора. Днес ние не знаем дали тези случки са съвсем достоверни, но това не е и важно. Важното

е, че имаме достоверни сведения за това какви разкази са слушали младите скандинавци и в какъв дух са били възпитавани. Този дух няма нищо общо с философията на френския абсолютизъм, достигнал върха си при Луи XIV, но породен много преди него, и все още жив в повечето френски компании.

Един от известните кратки разкази е за Аудун Щастливеца. Аудун купил отнякъде бяла мечка и тръгнал през Норвегия, на път за Дания. Норвежкият крал Харалдр чул за мечката и наредил да му доведат Аудун. След това поискал да я купи или да му бъде подарена в замяна на кралско благоволение. Аудун отказал. На въпроса какво мисли да прави с мечката, той отвърнал, че е тръгнал към двора на датския крал Свейн, смъртен враг на Харалдр, защото иска да му я подари. Харалдр рекъл: „Толкова ли си неосведомен, че не си чувал за враждата между нашите две страни, или мислиш, че късметът ти е толкова голям, че ще се добереш със скъпа стока там, където други не успяват да се доберат без наказано, въпреки че ги тика нуждата?“. Аудун отговорил: „Господарю, това е във ваша власт, но аз няма да се съглася на друго освен онова, което вече съм си решил“.

Ето и още един пример от разговор между простодушния исландец Хрейдар и норвежкия крал Магнус по повод на твърдото намерение на Хрейдар да замине някъде, където кралят не го пуска: „Кралят казал: „Ще заминеш ли, ако аз не ти разреша?“ Хрейдар отговорил: „И още как.“

Такива примери изобилстват в средновековната скандинавска литература. Те са често явление и в днешна Скандинавия, където се смята за съвсем нормално да възразиш на началник.

Голям брой съвременни изследвания хвърлят светлина върху явления, свързани с отношенията между началници и подчинени, както в трудовите организации, така и в обществото. Например World Values Survey (WVS) показва, че в скандинавските и немскоговорещите страни, а също и в англоезичните, служителите чувстват по-голяма свобода при вземане на решения. В латиноезичните страни, тази свобода е по-ограничена. Тя е най-слаба в Източна Европа.

Project GLOBE дава подобни географски разпределения. Проектът се интересува от разпределението на властта в обществото и в организациите в него, както и от това как хората си представят идеалната ситуация в това отношение. Стойностите в двата случая са различни, но ако ги осредним, отново ще видим, че скандинавците и немскоговорещите народи, а донякъде и англоезичните, се различават съществено от повечето азиатци, африканци, латиноамериканци и източноевропейци.

До такива изводи стига и Ш. Шварц. Той е изолирал измерение, наричано „власт“ („power“), което, между другото мери ценността, определена като „контрол и власт над хора и ресурси“. Шварц предоставя данни само за Европа. Източните и южни части от континента имат по-високи стойности – контролът и властта там се смятат за по-важни.

Немалко организации – например WVS, Pew Research Center и Latinobarometro – са измервали отношението на различни народи към демокрацията. Като цяло резултатите им показват доста голямо сходство. В Третия свят и в Източна Европа има доста страни, където се проявява относително безразличие към участието в управлението на страната. Предпочита се силен авторитарен водач, от типа на Путин, който да оправи икономиката, дори и с цената на погазването на някои демократични свободи.

Има и бедни страни, където мнозинството хора не споделя тези нагласи. Многообразието на обществата по света е огромно и не можем да очакваме всеки резултат от всяко изследване да отговаря на всичките ни предварителни очаквания. Освен това в случая говорим за нагласи, които могат да се менят в зависимост от политическата обстановка. И все пак съществуват трайни тенденции. Например от доста време насам отношението към демокрацията в Латинска Америка кръжи около една и съща средна стойност – средно половината от населението на континента има някакви резерви към този начин на управление.

Изследванията на Хофстеде в тази област също са интересни. Те показват, че в почти всички родови общества подчинените изпитват страхопочитание от началниците, особено от големите началници.

Обществата, където има неравноправни отношения между началници и подчинени и относително безразличие към участието в управлението и деленето на властта, могат да бъдат наречени неравновластни. Обратно, в равновластните общества пък има разбиране, че подчинените може и трябва, в една или друга степен, да изказват свободно мнението си и по този начин властта да се поделя. Всички не могат да имат еднаква власт, но се допуска всички да се състезават за нея, а когато я спечелят – понякога след избори, – те си остават обикновени хора, равни с останалите. Властта им се контролира от подчинените, поделя се с тях поне донякъде и може да им бъде отнета доста лесно.

Когато говорим на тази тема, две неща правят веднага впечатление.

Първо, забелязваме, че равновластните общества обикновено са безродови и обратно. Тоест в Северна Европа и англоезичния свят имаме едновременно разпад на родовата система и равноправно отношение към властта. В повечето други общества по света виждаме обратното: родовите системи са запазени и хората нито имат еднакъв достъп до властта, нито властимащите са равни на останалите.

Трябва обаче да признаем, че съвпадението между родост–неравновластие и безродовост–равновластие съвсем не е винаги в сила. Най-неразвитите общества (на път към изчезване откъм 60-те години насам) – на ловци събирачи, като тези на ескимоси инуит и нецилик или на племето жу-туаси и други подобни в пустинята Калахари, не познават друга форма на управление освен абсолютна демокрация, в която всички мъже са равни и няма никакви вождове, старейшини, началници, и други подобни.

От друга страна, високоразвита Франция, въпреки че се смята за майка на съвременната демокрация, е класически пример за силно централизирана държава, в която съвсем не всички имат достъп до високи постове. Политическата и икономическата власт са запазени за елитен кръг от хора, в който не се влиза лесно. Демокрацията във Франция означава, че всички са равни пред законите и че обществените фигури се избират от народа. Веднъж избрани обаче, те имат доста големи правомощия, опит-

ват се да управляват единовластно, не се смятат за равни на останалите и не обичат да дават сметка за действията си. Неравновластното управление личи особено добре във френския бизнес, където всъщност няма и особена изборност, а началниците се назначават по елитарни принципи. Те нареждат какво да се прави, без да се консултират, и не гърпят възражения и коментари.

Все пак, ако сравняваме предимно земеделските общества, каквито има в много от страните от Третия свят, с обществата на най-индустриализираните народи, виждаме че родовостта и неравновластието са по-скоро типични за първите, а безродовостта и равновластието – за вторите.

ВЪЗПИТАНИЕ В РАВНОВЛАСТИЕ ИЛИ НЕРАВНОВЛАСТИЕ

„Е, добре! Отсега нататък ще се смята, че от Париж до Шарантон има пет левги!“

Отговор на Анри IV, френски крал, защитник на протестантите, на забележката, че протестантският храм в Шарантон (село до самия Париж) е построен в нарушение на закона, който забранява строежа на такива храмове на по-малко от пет левги от Париж.

В скандинавските и другите германоезични страни децата и родителите не са напълно равни, но все пак те са много по-равни отколкото в други култури. Когато се забранява нещо на детето, обикновено му се обяснява защо, за да проумее забраната и да я приеме, вместо да му се каже: „Щото ей тъй на!“ или „Щото аз така казвам!“. Наблюдава се равнопоставеност в много отношения: родителите чукат на вратата на децата си, преди да влязат, не пипат – или поне не дават вид, че пипат – личните им неща (да не говорим за четене на писма), изслушват мненията на децата си, позволяват им да възразяват (разбира се с учтив тон) и да спорят.

В родовите страни обикновено се възпитава в подчинение. Бащата нарежда, децата изпълняват. Молчат и не рассуждаат, както се казва на един все още разбираем език за нас, българите, говорен в доста близка култура. Това продължава и в училище. Първото, което чувахме като ученици, беше: „Клас стани, клас мирно“. Училището може да прилича на казарма, особено часовете по физическо възпитание в България, поне такива, каквито ги помня аз. Учениците се строяваха по най-различни поводи. Когато говорехме с учител, трябваше да станем прави и да стоим мирно – нещо непознато дори във френското училище, където съм учил. Според училищния фолклор, принципът на някои български учители беше „Когато говориш с мен, ще мълчиш!“.

По време на следването ми в Софийски университет, веднъж чакахме за изпит пред кабинета на професор, член на Българската академия на науките. Той дойде да изпитва тогава, когато му беше угодно на него, както подобава в една култура с неравновластие, с което показва отношението си към студентите. Когато се приближи към кабинета си обаче, и видя, че някои седяха на пейка, той не се стърпя и каза: „Е станете, де, станете! Професор минава!“.

Такива неравноправни и неравноуважителни отношения предизвикват смях и неодобрение в северозападните европейски държави. Там професорът или началникът не си придават изкуствена важност. Германия и немскоезичните страни, единствени от безродовите култури, правят изключение с това, че имат запазени официални отношения: обръщението в немско официално писмо е „Многоуважавани Господине“, докато в английско и американско е „Скъпи ...“, независимо дали човекът ви е близък и скъп или не. Скандинавско писмо пък можете да започнете и без обръщение, тъй като самите скандинавци, особено норвежците, понякога се чудят как да се обърнат към непознат, след като нямат официалности. И те, както и англоговорещите, почти не употребяват учтива форма (на норвежкия крал се говори на „ти“). Към началник се обръщате, като му казвате „Йенс“, „Пер“ или както му е името. Но дори и в официална Германия, въпреки езиковите формули, общуването с началник или учител е доста непринудено и няма изкуствена важност.

СЛЕДСТВИЯ ОТ ВЪЗПИТАНИЕТО В РАВНОВЛАСТИЕ ИЛИ НЕРАВНОВЛАСТИЕ ЗА ОТ- ДЕЛНАТА ЛИЧНОСТ

Както може да се предположи, възпитанието в страхопочитание води до пасивност. За всичко трябва да се пита някой по-високо. Обратно, възпитанието в равновластие учи на инициативност и самостоятелност.

Едно от много важните следствия от възпитанието в неравновластие може да бъде скептичното и дори цинично отношение към властимащите, а понякога и към възрастните, на което може би е по-уместно да се спра по-долу, когато говорим за целите общества.

СЛЕДСТВИЯ ОТ ВЪЗПИТАНИЕТО В РАВНОВЛАСТИЕ ИЛИ НЕРАВНОВЛАСТИЕ ЗА ОБ- ЩЕСТВОТО

Културите, където хората се възпитават в неравновластие, обикновено имат централизирани, пирамидални, системи на управление. Управляващите имат голяма лична власт, която не обичат да делегат с подчинените. Наблюдава се склонност към еднолично управление и диктатура.

Диктаторският начин на управление може да се определя и от други културни характеристики, особено от тревожността, която разглеждам в отделна глава, тъй като представлява съвсем обособено измерение. Нацистката диктатура е използвала умело немското безпокойство от безредието и неизвестността и е обещавала железен ред и хляб за всички, тоест предвидимо бъдеще. В страните, където няма нито тревожност, нито родовост и възпитание в неравновластие – като Британия, САЩ, Холандия и скандинавските страни – не е имало почти никога силна диктатура, каквато във Франция например се налага от XVI век, от времето на Франсоа I, нататък. Английските диктатори или са били сваляни от власт (като Чарлз I), или са разрешавали икономическа сво-

бода (като Кромуел), което силно променя същността на диктатурата.

В неравновластните страни отношението към властимащите може да е отрицателно, скептично или дори цинично. Това е типично най-вече, когато една неравновластна култура има и ниска стойност по измерението на Project GLOBE, наречено „обществен институционален колективизъм“, което, между другото, мери това, доколко хората смятат, че богатата в страната им се разпределят справедливо. Източноазиатските страни имат относително високи стойности по това измерение, а латинските – ниски.

Затова в латински страни като Франция и Италия често се чува за замесване на управляващите в различни афери или най-малкото за ползване на неправомерни привилегии. Ето един пример от януари 2002. Телевизия Europews обяви като сензация, че бившият френски президент Валери Жискар д'Естен, избран да оглавява комисия за бъдещето на Европейския съюз, е поискал месечна заплата от 20 000 евро (най-високата заплата в администрацията на Съюза), при това освободена от данъци, плюс допълнително покриване на разходи, настаняване в част от брюкселски дворец и дванайсет човека личен персонал. Обяснението било, че така подобавало на бивш президент.

Поради подобни прояви в неравновластните страни с нисък обществен институционален колективизъм съществува убеждението, че „те гледат да ни изсмучат, значи ние трябва да се браним и да ги лъжем“. Много добър пример от българската литература е образът на Елин-Пелиновия Андрешко. Подобно отношение се среща обаче и в много по-развити неравновластни страни – Белгия, Франция. Например в Белгия, както и в Източна Европа, ученици и студенти могат да си помагат на изпити, въпреки че е забранено. Налице е синдромът „ние срещу тях“. В англоезичните страни подобно явление се смята за страшно възмутително от самите ученици и студенти. При подобни явления в смесен клас може да се случи възмутен американски студент да докладва на декана, че колегите му преписват. За американеца няма подялба „ние – те“.

Както писах в главата за родовост, корупцията е свързана с

родовостта. Тя обаче е свързана и с отношението към властта. Данните на Transparency International за това, което организацията нарича „Corruption Perception Index“ – тоест доколко хората от една страна смятат, че у тях има корупция – показват ясно, че Франция не е сред особено чистите страни, въпреки че е високо в класацията по безродовост. Белгия – също много напреднала в безродовостта – е още по-ниско по липса на корупция. В такива страни властимащите явно са убедени, че имат правото да бъдат различни и да ползват привилегии, понякога дори непозволени. Обикновените хора пък се питат: „Щом онези горе са корумпирани, защо да бъдем честни ние?“. В Белгия, например, белгийците могат да ви научат как да пътувате във влака два пъти с един и същ билет и как да правите всякакви неща, които в Америка се охарактеризират като „beating the system“ (надмогване, тоест мамене, на системата) – нещо много осъдително според американците.

Източноазиатските страни пък се отличават едновременно с голямо неравновластие и с уважение към управляващите – нещо странно за един французин или българин. За да разберем това явление, трябва да вникнем по-дълбоко в същността на конфуцианското учение, което проповядва подчинение към висшестоящите, но и загриженост от тяхна страна към поданиците на страната. Така се създава висок обществен институционален колективизъм и хармония, каквито никога не е имало в Южна Европа или Франция.